

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ КРИВОГО РОГУ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Шляхтич Р.П.

Криворізький педагогічний інститут
Криворізького національного університету

В статті йде мова про перебіг життя населення Кривого Рогу в роки окупації. Розкриваються побутові умови в яких мешканці міста перебували протягом окупації. Висвітлюються різні сторони повсякденного існування городян в роки німецької навали.

Ключові слова: повсякдення, Кривий Ріг, окупація.

Постановка проблеми. Більш ніж сімдесят років тому німці вступили на землю Криворіжжя. Розпочалися три окупаційні роки в історії нашого міста. За цей час Кривий Ріг зазнав багато лиха: були вбиті тисячі мешканців міста різних національностей, майже припинили роботу заводи та шахти, було знищено сотні будинків та адміністративних будівель. Але попри це життя в місті продовжувалось.

Аналіз джерельної бази. Повсякденне життя населення окупованих міст України сьогодні залишається однією з актуальних проблем вітчизняної історичної науки. Натомість, спеціальних досліджень присвячених повсякденню мешканців Кривого Рогу майже не було. Серед останніх робіт, в яких дається картина життя окупованого Кривого Рогу слід згадати працю місцевого краєзнавця О. Мельника [5]. Крім того, для написання статті були використані документи архіву СБУ в Дніпропетровській області та обласного державного архіву Дніпропетровської області. Також багато фактичного матеріалу стосовно повсякденного життя містян вміщено в часопису «Дзвін», який виходив в роки окупації міста.

Мета статті – висвітлити повсякденне життя населення Кривого Рогу в роки німецької окупації.

Виклад основного матеріалу. Німці ввійшли у Кривий Ріг 14 серпня 1941 року і майже відразу в місті були створені німецькі органи управління. Восени 1941 року влада належала 538 польовій комендатурі яку очолював майор Реглер [15]. Також до складу військової адміністрації міста належали: Шрейдер згодом Лоозе (військовий комендант міста), Зауербрей (начальник гарнізону міста), Шмиргель (військовий комендант округу) та Урбафель (комендант міста) [5, с. 28]. Крім того, в місті була створена система німецьких репресивно-каральних органів. Гестапо очолював Сидловський [5, с. 28]. СС та СД очолював Кляйн. Начальником охоронної поліції Кривого Рогу з травня 1942 року був майор Адольф Хаан, а його помічником майор Ганс Йордан [1, л. 312].

Військова влада була виправданою в перші місяці окупації, але в подальшому не могла забезпечити повноцінне управління. Тому 15 листопада 1941 року на території рейхскомісаріату «Україна» поряд з військовим вводиться цивільне управління. В Кривому Розі представниками німецької цивільної влади були штаткомісари: Дюшон (лютий 1942 – січень 1943), Шейндат (квітень 1942 – червень 1942), Книгтен (лютий – квітень 1943), Фаубель (травень – липень 1943), Куріо (серпень 1943 – лютий 1944) [5, с. 28].

Паралельно йшло формування місцевих органів влади. Сьогодні відомо, що криворізька міська управа знаходилась протягом 1941 року під контролем представників ОУН(Б). Першим бургомістром Кривого Рогу був Сергій Шерстюк¹. Під його керівництвом міська управа та оунівське підпілля розгорнуло найбільш активну діяльність. Зі спогадів Є. Стахіва, який з 5 по 25 вересня 1941 року перебував у Кривому Розі, дізнаємося, що при міській управі працювало бюро ОУН яким завідував Я. Потічний і відділ пропаганди яким керував спочатку Д. Горбачов, а потім Б. Євтухов, відділ народної освіти очолював О. Зеленський, а інспектором відділу став В. Яровий [17, с. 43]. Заступником голови міської управи був О. Басурманов, секретарем – І. Олійник, начальником житлового відділу управи спочаку був Лелик, а згодом – Гойман, завідувачий земельним відділом – Ю. Єфременко [2, л. 16].

Арешт С. Шерстюка в грудні 1941 року став сигналом для зміни складу міської управи. Так, взимку 1942 року Криворізьким бургомістром став О. Басурманов, секретарем міської управи було призначено В. Мариненка (в 1943 році він буде очолювати міську управу), завідувачем міського відділу фінансів став Фесенко, головним бухгалтером міського господарства був призначений Борщ, завідувачем відділом народної освіти О. Зеленський (пізніше відділ народної освіти очолив М. Свириденко), головою сільської управи Криворіжжя став Ю. Єфременко. Отже, протягом 1942 та 1943 років міську управу було позбавлено націоналістичного впливу і вона стає дійсно допоміжним органом німецької адміністрації. Тому слушно є думка професора В. О. Шайкан, що діяльність українських органів місцевого управління мала дихотомічний характер і її не можна оцінювати однозначно. З одного боку, її можна кваліфікувати як адміністративний колабораціонізм, але з іншого боку – це була одна з важливих складових стратегії виживання місцевого соціуму в екстремальних умовах війни [16, с. 26].

Однією з головних проблем в окупованому місті було забезпечення населення необхідними речами. Так для стабілізації ситуації з продуктами харчування та товарами широкого вжитку починає запроваджуватись карткова система. Продуктові картки мали право отримувати працівники підприємств, установ, організацій міста та держгоспів району, а також тимчасові робітники та робітники інших об'єднань, які мали право на існування яке було затверджено міським комісаром (працівники театру, хорова капели, капели бандуристів тощо) [4, арк. 6]. Списки робітників потрапляли до Міськторга і вже він розподіляв і закріплював робітників за тим чи іншим магазином або кооперативом.

На Криворіжжі в роки окупації найбільшим був кооператив «Нове життя». Він був заснований в Кри-

¹ Він народився в Кривому Розі, закінчив інженерні курси в Харкові. Після приєднання Західної України до УРСР працював у Львові де встановив контакти з ОУН(Б).

вому Розі 26 вересня 1941 року. І вже за рік став не просто мережею споживчих крамниць, а підприємством яке розгорнуло роботу на багатьох ділянках міського життя. До початку осені 1942 року в місті були створені і підпорядковані кооперативу слюсарно-механічна, кравецька, взуттєва, художня, дзеркальна, скульптурна та ряд інших майстерень. За рік своєї діяльності кооператив продав населенню міста через продуктові, скобяні, комісійні крамниці та продуктові ларьки продукції на суму 700 тис. карб. В цей час головою правління кооперативу був Т. Гавріков [10]. Пункти прийому кооперативу знаходились в різних частинах міста. Відомо, що в серпні 1942 року державну поставку яєць та птахів здійснювали пункти на Карнаватці, Соцмісті, Нижній Антонівці та на Базарній площі. Діяли кравецькі майстерні кооперативу на вул. Поштової [9]. А в листопаді 1942 року був об'явлений набір на курси крою та шиття, які діяли під егідою «Нового життя». Заняття повинні були розпочатися 10 грудня 1942 року.

В 1943 році кооператив «Нове життя» охоплював територію з населенням 93500 чоловік. Сума вступних внесків складала 69120 карб. В цей час збільшується торгівельна сітка кооперативу, яка охоплювала 4 магазини та 8 заготівельних пунктів. В II кварталі 1943 року «Нове життя» забезпечило роботою 118 місцевих мешканців [5, с. 49-50]. Активно працювали і різноманітні майстерні, які входили до складу кооперативу. Так, на січень 1944 року художня майстерня виготовила продукції на суму 8969 карб. Серед художньої продукції були 4 портрети командирів рот, 27 надгробних хрестів, вивіски для перукарні та слюсарної майстерні, таблички для земельного відділу тощо. Кравецька майстерня випустила найрізноманітніший асортимент продукції на суму 16217 карб. [5, с. 50].

Отже, за рахунок змілою керівництва і за сприяння німецької влади кооператив «Нове життя» охоплював не лише сферу збиту та споживання, а й сферу послуг. Тим більше, що в умовах окупації був стійкий попит як на харчову продукцію, так і на продукцію широкого вжитку. А загалом у роки окупації в Кривому Розі було 65 підприємств та 47 різноманітних організацій [5, с. 47-48]. Вони повинні були забезпечувати як окупаційну владу, так і місцеве населення продовольчими товарами та товарами широкого вжитку.

В той же час в роки окупації міста формувался приватний сектор, до якого належали чисельні дрібні стаціонарні та пересувні торгівельні об'єкти, заклади громадського харчування, їдальні, кафе, ресторани, пивниці, закусочні тощо. Частина приватників не реєструвалась і діяла нелегально або напівлегально. Так, в листопаді 1941 року на вул. Першотравневій знаходилась лазня, якою можна було користуватись цивільному населенню кожної середи, а військовим в цей день було заборонено її відвідувати. Крім того на вул. Поштової знаходилась перукарня в якій різні види робіт виконував майстер Н. Тертишник [6]. А в 1943 році на вулиці Глинки громадянкою Старніковою приймалась білизна від військового та цивільного місцевого населення для прання та прасування [13]. В сфері розваг міста, крім місцевого театру ім. Котляревського, на січень 1943 року працювало 19 кінотеатрів [12], а також казино пані Дідріх на вул. Парадній [14]. Отже, в Кривому Розі в роки окупації функціонували різні види підприємств, які давали змогу виживати місцевим мешканцям. Для роботи цих підприємств необхідно було їх забезпечити робочими кадрами та встановити тарифну сітку заробітної платні.

1 грудня 1941 року виходить наказ Рейхскомісара України Е. Коха «Про врегулювання умов праці та зарплатні ремісничих робітничих сил». Згідно цього наказу година праці для некваліфікованих працівників та практикантів становила від 0.70 крб. до 1 крб.; для кваліфікованих працівників – від 1.40 крб до 1.70 крб.; для майстрів – 2.50 крб. [3, л. 47]. Отже, оплата праці працівників залежала від їх кваліфікації та від віку. Це повинно було стимулювати працівників підвищувати свою кваліфікацію, але в умовах війни це було зробити вкрай важко. Тому 19 грудня 1941 року виходить розпорядження Рейхсміністра для визволених східних земель А. Розенберга про введення обов'язку праці. Згідно розпорядження обов'язкової праці підлягав кожен хто міг працювати. Причому кожен повинен працювати за своїм фахом, а ті хто не здібні до праці мусили працювати в залежності від своїх здібностей [10]. Отже обов'язкової праці підлягав кожен працездатний мешканець Кривбасу, а для чіткого та повного розподілу трудових ресурсів наказом від 19 лютого 1942 року вводились 8 трудових груп в залежності від кваліфікації.

Великий вплив на рівень заробітної плати мало походження людини. Приміром, фольксдойчі (етнічні німці) отримували більшу заробітну платню та інші пільги. Свідченням цьому може бути нарахування заробітної платні робітникам та службовцям німецького походження житлового відділу Криворізької допоміжної управи (травень 1943 року). Згідно цього документу керівник отримував 762 карб. в місяць, комендант – 510 карб., двірник – 270 карб. [4, арк. 24]. Інший рівень заробітної платні був у керівництва міської та районної допоміжних управ. Так, голова Криворізької районної управи Ю. Ефременко отримав за жовтень 1941 року 2000 карб. заробітної платні, секретар управи І. Шайда – 1400 карб., керуючий справами Г. Волков – 1400 карб. А найменшою була зарплата у діловода, який у цьому ж місяці отримав лише 200 карб. [5, с. 32]. Отже, ступінь відповідальності та посада теж впливали на рівень прибутків громадян. Але в тоталітарних суспільствах, якими без сумніву були і німецький Рейх, і Радянський Союз зайнята посада позначалась певним ступенем лояльності особи до влади. А тому дуже часто місцеві керівники різних рівнів були причетні до злочинів проти людяності, якими, нажал, позначені 30-40-ві роки ХХ століття.

Поступово починає відновлюватись та налагоджувати свою діяльність і комунальне господарство Кривого Рогу. В адміністративному плані німці залишили довоєнний поділ міста. Відомо про існування Центрального району, Соцміста, Фабрично-заводської управи та Вечірньокутської управи. В кожному районі створювались будинкоуправи які займались впорядкуванням комунального господарства.

Однією з провідних задач керівництва будинкоуправ було нарахування та стягнення квартирної платні з мешканців будинків, які відносились до їх юрисдикції. Згідно кошторису будинкоуправи № 10 за вересень-грудень 1941 року амортизація будинків в місяць коштувала 2000 карб.; поточний ремонт будинків – 750 карб., вивіз сміття – 750 карб. [4, арк. 58]. Ці послуги розраховувались на кожного мешканця будинку і оплачувались у якості комунальних платежів.

Але для різних категорій мешканців тарифи обраховувались по-різному. Так, в лютому 1942 року начальник житлового відділу Міської управи Гойман розіслав всім будинкоуправам розпорядження про те, що з родин у яких батьки, або утримувачі завербовані на роботу до Німеччини припинити

стягнення квартирної платні. З таких родин квартирна платня мала стягуватись за окремими ставками [4, арк. 39]. У мінімальному розмірі квартирна платня стягувалась з фольксдойче і зовсім не платили за квартиру німці.

До вартості комунальних послуг, наприклад, належали оплата за спожиту воду та електроенергію. В Дніпропетровському обласному архіві зберігається цікавий документ «Список платників за воду з водопроводу біля будинків № 2 та 5 по вул. Урицького [4, арк. 60]» (сучасний район Гданцівка – Авт.). Згідно нього собівартість води в місяць складала від 0,80 крб. до 2,40 крб. в залежності від спожитих обсягів. Інша річ, що якість води, яку отримували мешканці, в більшості не відповідає санітарним нормам. Врешті це змушені були визнати і очільники міста. 12 березня 1942 року в газеті «Дзвін» з'явилось оголошення в якому населення закликали перед вживанням обов'язково кип'ятити воду [7].

Складніше було з електроенергією. Протягом окупації в місті постійно відчувався брак електрики. Вже 14 листопада 1941 року виходить розпорядження польового коменданта м. Кривого Рогу про обмеження користування електрострумом. Під цю заборону підпадало: користування електричним опаленням та електричними приладами; світлова реклама, а також вивіски над крамницями. Крім цього, пропонувалось довести до мінімуму освітлення приміщень: в одному приміщенні дозволялось користуватись лише однією лампою [6]. Далі більше – з 1 серпня 1942 року по всій окрузі Дніпропетровськ за безправне користування струмом призначався штраф в десятикратному розмірі [8]. А 16 грудня 1942 року в газеті «Дзвін» з'являється оголошення, що «струмом будуть забезпечені лише найважливіші постачальні виробництва та установи», а населення міста повинно було здати всі електроприлади для нагрівання та варіння у міське електромережу яка знаходилась на вул. Богдана

Хмельницького. За невиконання розпорядження накладався штраф у 4000 крб [11].

Важливим завданням будинкоуправ було слідкування за дотриманням санітарно-гігієнічних норм на своїй території. Відомо, що в березні 1942 року проводилась робота по очищенню від сміття прилеглої території до будинків № 31, 33, 35 по вулиці Івана Мазепи (територія будинкоуправи № 10). Ці роботи проводились силами самих мешканців цих будинків. Крім того, голову цієї будинкоуправи Ярошевського було зобов'язано очистити громадські вбиральні на своїй ділянці, а також всі водогінні колонки, які були закриті на зиму навозом [4, арк. 40-40 зв.]. Взагалі, німецька адміністрація дуже прискіпливо відносилась до санітарно гігієнічного стану у місті. Так, 16 вересня 1942 року в газеті «Дзвін» з'явилось звернення в якому мешканців міста закликали слідкувати за чистотою вбиралень, щоб зменшити ризик спалаху епідемії [4, арк. 60]. З цієї ж метою, у червні 1942 року було видане розпорядження яким заборонялося у військовий час перевозити трупи померлих з однієї місцевості в іншу [4, арк. 60]. Але це було пов'язано зовсім не турботою про криворіжців, а з бажанням забезпечити німецьку армію від спалахів інфекційних захворювань.

Висновки. Отже, роки німецької окупації були жахливим випробуванням для мешканців Кривого Рогу, але життя в місті продовжувалось і в цей нелегкий час. На Криворіжжі діяли різноманітні підприємства, заклади культури та освіти, лікарні тощо. Місцева влада намагалась впорядкувати комунальне господарство, виплачувати заробітну платню та соціальні виплати містянам. Але німецьке керівництво прагнуло не впорядковувати життя місцевого населення, а експлуатувати його. Тому стратегії виживання мешканців залежали від примх німецької влади, а це створювало зайві труднощі у буденному житті криворіжців.

Список літератури:

1. Архів СБУ по Дніпропетровській області, ф. 75, спр. 130, т. 1.
2. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО), ф. р-2484, оп. 2, спр. 1.
3. ДАДО, ф. Р-2484, спр. 12.
4. ДАДО, ф. Р-2484, оп. 2, спр. 2.
5. Мельник А. А. Криворіжжя: в пламени війни (1941-1944). – Кривий Ріг: Дионис, 2014. – 232 с.
6. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 21 листопада 1941 року.
7. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 12 березня 1942 року.
8. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 8 серпня 1942 року.
9. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 29 серпня 1942 року.
10. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 26 вересня 1942 року.
11. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 16 грудня 1942 року.
12. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 9 січня 1943 року
13. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 10 лютого 1943 року.
14. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 17 березня 1943 року.
15. Оперативна сводка за період с 1 сентября по 15 сентября 1941 года / Архів СБУ по Дніпропетровській області, фонд літерних справ, спр. 74, т. 4 / Особистий архів Д. Куделі та П. Хобота.
16. Шайкан В. О. Колабораціонізм на території Рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни. Авт. реф. дис. на здобуття наукового ступеня д.і.н.: спец. 07.00.01 «Історія України» / Валентина Олексіївна Шайкан. – Донецьк, 2006. – 40 с.
17. Шляхтич Р. Діяльність підпілля ОУН(Б) на Криворіжжі в роки німецької окупації (1941-1944) / Роман Шляхтич, Павло Хобот // Мандрівець. – 2013. – № 4. – С. 43-48.

Шляхтич Р.П.

Криворожский педагогический институт
Криворожского национального университета

ПОВСЕДНЕВНАЯ ЖИЗНЬ НАСЕЛЕНИЯ КРИВОГО РОГА В ГОДЫ НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИИ

Аннотация

В статье идет речь о жизни населения Кривого Рога в годы оккупации. Раскрываются бытовые условия, в которых жители города находились в течение оккупации. Освещаются различные стороны повседневного существования горожан в годы немецкого нашествия.

Ключевые слова: повседневность, Кривой Рог, оккупация.

Schlyachtich R.P.

Krivoy Rog Pedagogical Institute
Krivoy Rog National University

CASUAL LIVING KRIVROY ROG DURING THE GERMAN OCCUPATION

Summary

The article deals with the course of life Krivoy Rog during the occupation. Disclosed living conditions in which city residents were for occupation. Highlights opposite sides of everyday existence of townspeople during the German invasion.

Keywords: everyday, Krivoy Rog, occupation.